

Vloga za etično presojo: navodila za pripravo

Etična presoja

Namen etične presoje je na podlagi celostnega pregleda ključnih elementov raziskave ugotoviti, ali predlagano raziskovalno delo sledi obstoječim etičnim pravilom in standardom in je zato možno odobriti njegovo izvedbo. Naloga raziskovalca ali študenta, ki zaprosi za etično presojo, je jasno opisati in predstaviti vse tiste elemente načrtovane raziskave, ki so relevantni za etično presojo. Za zagotovitev učinkovite izvedbe etične presoje je Komisija za etiko v raziskovanju Fakultete za družbene vede (KERFDV) opredelila standardne elemente in obliko Vloge za etično presojo.

Vloga za etično presojo predstavlja raziskovalčevo zavezo o tem, kakšno raziskavo bo izvedel in na kakšen način. Vsakršna odstopanja od potrjene vloge avtomatično razveljavijo podano soglasje etične komisije. Če je potrebno zaradi kakršnegakoli vzroka spremeniti elemente predstavljene v vlogi, je potrebno za načrtovane spremembe še pred izvedbo raziskave pridobiti soglasje KERFDV.

Struktura in oblika vloge

Vloga za etično presojo mora biti pripravljena in oddana v obliki elektronskega dokumenta formata A4 v standardni pisavi velikosti 12pt. Vloga mora najprej kratko podati temeljne informacije o načrtovanem raziskovalnem projektu, nato pa predstaviti naslednje vsebinske sklope:

1. Uvod
2. Udeleženci
3. Raziskovalni načrt
4. Postopek
5. Soglasje za sodelovanje
6. Varovanje in zaupnost podatkov
7. Ocena morebitnih tveganj in koristi sodelovanja
8. Priloge

V nadaljevanju so podrobneje opisani posamični sklopi.

Osnovni podatki o vlogi

Prvi del vloge naj na eni strani poda ključne informacije o predlagani raziskovalni nalogi. Izpostavljene naj bodo naslednje informacije:

- naslov raziskovalne naloge
- raziskovalno področje
- kdo je izvedbeni in kdo odgovorni raziskovalec ali mentor
- predlagana vrsta etične presoje z utemeljitvijo

V zadnji točki je naloga vlagatelja, da se opredeli, ali gre za raziskavo, ki sicer ne potrebuje etične presoje, vendar jo zahtevajo razpisni pogoji; raziskavo z minimalnim tveganjem, ali raziskavo, ki presega minimalno tveganje. Ob tem mora svojo opredelitev ustrezno utemeljiti s pregledom ključnih kriterijev (podrobno opisanih v dokumentu *Izhodišča in kriteriji etične presoje*)

1/ Uvod

Namen uvoda je kratko orisati ključna izhodišča raziskovalnega dela. Predstavil naj bi temeljno obstoječo literaturo in raziskovalna spoznanja s področja preučevanja, utemeljil potrebo po predlaganem raziskovalnem delu, opisal ključne teze, raziskovalna vprašanja, hipoteze in cilje raziskave ter povzel pričakovan pomen in znanstveni prispevek načrtovanega raziskovalnega dela. Iz uvoda mora biti razvidno, da je raziskava smiselno zastavljena ter bo omogočala pridobiti znanja in spoznanja, ki bodo več kot odtehtala pričakovan vložek energije in truda s strani udeležencev. Uvod naj bo jedrnat in naj ne presega ene strani besedila.

2/ Udeleženci

Število in opis udeležencev

Število udeležencev naj bo zadosti veliko, da omogoča preverjanje zastavljenih hipotez. Zaradi možnosti osipa udeležencev ter izgube rezultatov iz tehničnih razlogov, je sprejemljivo načrtovati delo z nekoliko večjim številom udeležencem, kot je potrebno, prekomerno večanje števila udeležencev pa ni sprejemljivo. Kadar je možno, je utemeljitev načrtovanega števila udeležencev zaželeno podpreti z ustrezno analizo moči študije. V opisu udeležencev je potrebno jasno opredeliti načrtovan vzorec udeležencev ter predstaviti vključitvene in izključitvene kriterije, na podlagi katerih bodo udeleženci izbrani. Z njimi je potrebno zagotoviti, da ne pri vključevanju ne pri izključevanju iz možnosti sodelovanja v raziskavi ne prihaja do kakršnekoli neutemeljene pristranskosti ali diskriminacije. Kadar gre za verjetnostno vzorčenje, se opiše metoda in postopek verjetnostnega vzorčenja. Kadar gre za neverjetnostno vzorčenje, ki ne omogoča statističnega sklepanja na opazovano populacijo, se prav tako opredeli metoda in postopki vzorčenja, z eksplicitno navedenimi omejitvami pri sklepanju na populacijo ter postopki preverjanja skladnosti med realiziranim in načrtovanim vzorcem. Pri kvalitativnem vzorčenju se prav tako opredeli metoda in postopki vzorčenja ter opiše načine teoretskega zagotavljanja kakovosti vzorca.

Način pridobivanja udeležencev

Potrebno je opisati metodo oblikovanja vzorca ter način na katerega bi udeležence povabil k sodelovanju v raziskavi. Na eni strani je potrebno zagotoviti, da imajo potencialno zainteresirani posamezniki enake možnosti za udeležbo v raziskavi, na drugi strani pa se je potrebno izogniti kakršnikoli obliki prisile k udeležbi v raziskavi ali pridobivanju udeležencev s pomočjo prevare. Udeležba v raziskavi mora biti vedno in v vsakem primeru posameznikova prostovoljna izbira in odločitev na podlagi jasno predstavljenih ključnih informacij o raziskavi (razen, kadar je zadrževanje informacij del raziskovalnega načrta).

Pri presojanju prostovoljnosti udeležbe je potrebno upoštevati, da lahko do prisile prihaja v zelo različnih, včasih težko prepoznavnih oblikah. Udeleženec mora venomer vedeti, da je njegova udeležba povsem prostovoljna in da od nje ni v nikakršni meri odvisna njegova dobrobit, ne v pozitivnem, ne v negativnem smislu. Za posameznika, ki odkloni sodelovanje v raziskavi, ne sme biti nobenih negativnih posledic, eksplicitnih ali implicitnih, dejanskih ali namišljenih. Posebno je potrebno paziti, da udeleženci na sodelovanje v raziskavi ne pristanejo zaradi socialnega pritiska ali pritiska avtoritete (npr. nadrejeni). Na drugi strani posameznik, ki se odloči za sodelovanje v raziskavi, ne sme pričakovati nobenih koristi, ki bi presegale znanje in izkušnje pridobljene z udeležbo v raziskavi, minimalno nadomestilo za vloženi čas in trud ter povračilo stroškov (na podlagi predloženih dokumentov) neposredno vezanih na udeležbo v raziskavi. Visoka denarna nagrada, obljuba boljše

ocene ali privilegirane obravnave predstavljajo neustrezno obliko napeljevanja k sodelovanju v raziskavi.

Iz opisa načrtovanega načina pridobivanja udeležencev mora biti razvidno, kako bodo udeleženci izvedeli za raziskavo, kdo jih bo nagovoril, kakšne informacije bodo o raziskavi prejeli. Posebno v situacijah, v katerih bi lahko prišlo do občutka prisile, je potrebno podrobno pojasniti, kako se bo udeležencem zagotovilo, da je njihova udeležba povsem prostovoljna.

Morebitno nadomestilo za udeležbo

Z udeležbo v raziskovalni študiji udeleženci raziskovalcu nudijo svoj čas, energijo in dobro voljo, nemalokrat pa udeležba predstavlja tudi dodatne stroške. V kolikor je možno, se udeležencem lahko poda ustrezno nadomestilo za porabljen čas ter povrniti nastale stroške na podlagi predloženih dokumentov. V vlogi je potrebno jasno zapisati, kakšno nadomestilo in za kaj bodo udeleženci prejeli. Če v okviru raziskave ni predvidenih sredstev za nadomestilo je potrebno napisati tudi to. Predvsem pa je potrebno paziti, da predvideno nadomestilo ne presega dejanskih stroškov in smiselnega povračila za porabljen čas. Plačilo in finančna spodbuda za udeležbo zaradi razlogov navedenih v prejšnji točki nista sprejemljiva.

3/ Raziskovalni načrt

V okviru raziskovalnega načrta raziskovalec predstavi temeljno zasnovo raziskave. V tem zapiše kateri raziskovalni načrt bo uporabil (npr. anketo, eksperiment, intervju, fokusno skupino, triangulacijo), katere spremenljivke (odvisne in neodvisne) se bo merilo. Ko gre za kvalitativne raziskave je smiselno opredeliti ključne relevantne koncepte. V tem delu oriše tudi načrtovan časovni potek raziskave s podatki o predvidenem času a) priprave, b) pridobivanja udeležencev in zbiranja podatkov ter c) analize podatkov. Zabeležite tudi morebitne informacije o sodelujočih organizacijah ter njihovem pristanku za sodelovanje v raziskovalni študiji.

4/ Postopek

V postopku se podrobneje opiše izvedbeni del raziskovalne naloge. Vsebina te točke je odvisna od raziskovalnega področja in uporabljenega pristopa k raziskovanju. Najpogostejše vsebine so opis uporabljenih instrumentov in preizkušanj ter navodila udeležencem.

Seznam instrumentov in pripomočkov

V tem delu raziskovalec navede vse instrumente in pripomočke (npr. anketni vprašalnik, opomnik za izvedbo fokusne skupine ali intervjuja), ki jih namerava uporabiti v raziskavi. Ob vsakem instrumentu poda njegov kratek opis in namen. Kadar gre za standardne instrumente in pripomočke, pripiše ustrezno referenco oziroma vir, v kateri je instrument opisan. Enako velja v primeru uporabe sekundarnih podatkov in virov (npr. ADP). Kadar gre za instrument, ki ga je razvil raziskovalec sam, podrobneje opiše tudi njegovo vsebino in pričakovane ali empirično izmerjene merske lastnosti. Pri navedbi instrumentov je potrebno zapisati tudi, kdo jih bo uporabljal ter navesti podatke o usposobljenosti za njihovo uporabo. Podati je potrebno tudi oceno trajanja uporabe posamičnega instrumenta.

Opis eksperimentalnih nalog in postopkov

Če raziskava vključuje izvedbo ene ali več vedenjskih preizkušenj ali drugih eksperimentalnih nalog ali postopkov, raziskovalec vsako izmed njih podrobneje opiše v tem delu vloge. V opisu predstavi uporabljene dražljaje in pogoje, potek preizkušnje, nalogo udeležencev ter merjene spremenljivke. Raziskovalec navede tudi podatke o številu poskusov in morebitnih odmorov ter oceno celotnega potrebnega časa za izvedbo preizkušnje.

Navodila udeležencem

V tem delu raziskovalec opiše navodila, ki jih bo podal v vsakem delu izvedbe raziskave. V primeru, da so navodila standardizirana, to kot prilogo doda vlogi.

Opis postopka se zaključi s skupno oceno trajanja celotnega protokola izvedbe raziskave.

5/ Soglasje za sodelovanje

Pridobitev obveščenega soglasja za udeležbo v raziskavi predstavlja enega temeljev zagotavljanja etično ustrezne izvedbe raziskovalnega dela. Soglasje udeleženca praviloma potrdimo s podpisom obrazca *Obveščeno soglasje za udeležbo v raziskavi*. Vsebina obrazca je podrobneje opisana v dokumentu *Obveščeno soglasje: navodila za pripravo*, pripravljen obrazec pa v obliki priloge sestavlja temeljni del vloge za etično presojo. Naloga raziskovalca v tej točki vloge je opisati, na kakšen način bo soglasje pridobljeno; v primeru ustnega pridobivanja soglasja, dodatno utemeljiti razloge za opustitev podpisa pisnega soglasja; v primeru raziskave, ki vključuje prevaro, pa dodatno predstaviti postopek debriefinga¹ (pogovor z udeležencem po intervenciji) po izvedenem zbiranju podatkov.

Pridobitev soglasja

Naloga raziskovalca je opisati, kdaj in kako bo udeležencem podrobneje predstavil raziskovalno nalogo in ostale elemente, ki jih vključuje obveščeno soglasje, ter udeležencem podal možnost, da zastavijo morebitna vprašanja o namenu raziskave ter podrobnostih njihove udeležbe. Če je le možno, je pomembno, da raziskovalec raziskavo predstavi, odgovori na vprašanja in pridobi soglasje v osebem stiku. Posredno pridobivanje soglasji preko pošte ali s posredovanjem učiteljev ali učencev, ni ustrezno, saj udeležencem ali njihovim skrbnikom ne omogoča zastaviti morebitnih vprašanj ter se polno informirati o raziskavi pred podajanjem soglasja. Kadar zaradi narave raziskave raziskovalec sam ne more osebno pridobiti soglasji, lahko predstavitev raziskave poveri svojim sodelavcem, ki morajo biti ustrezno obveščeni o vseh ključnih elementih raziskave. V tem primeru se sodelavec, ki je raziskavo predstavil, podpiše na obrazcu za obveščeno soglasje.

V postopku pridobitve soglasja je izredno pomembno, da je le-ta osredotočen na dejanskega udeleženca v raziskavi. To velja tudi v primeru mladoletnih udeležencev ali udeležencev, ki jim je bil dodeljen skrbnik. V primeru, da tak udeleženec zna brati, tudi on prebere in podpiše obrazec za obveščeno soglasje, besedilo obrazca pa mora biti ustrezno prilagojeno njegovi stopnji razumevanja. V primeru da udeleženec ne zna brati, je naloga raziskovalca, da mu ustno predstavi vse ključne točke soglasja in zagotovi njihovo razumevanje. Razumevanje je najbolje zagotoviti tako, da se udeleženca prosi, da bistvene točke ponovi in predstavi v lastnih besedah. Šele ko udeleženec v raziskavi polno razume, kakšen je namen raziskave, kaj se od njega pričakuje, kakšne so koristi in tveganja udeležbe, kot tudi, da je njegova udeležba popolnoma prostovoljna in jo lahko kadarkoli prekine brez posledic, ter udeležbo sprejme, njegovo soglasje potrdijo tudi njegovi starši ali skrbnik.

¹ Npr. udeležba v klasičnem eksperimentu, učenje uporabe mobilnih aplikacij, po opravljenem izobraževanju...

Opustitev pisnega soglasja

V nekaterih primerih je pisno soglasje neželjeno ali praktično nemogoče zbrati. Eden od možnih razlogov je raziskava, v kateri bi že vedenje, da je posameznik v raziskavi sodeloval, za udeleženca predstavljalo nesprejemljivo stopnjo tveganja. Primer takšne raziskave je npr. raziskava spolnega vedenja oseb, okuženih s HIV. V primeru, da je možno ustrezno zagotoviti pridobitev ustnega soglasja, je v takšni raziskavi pridobitev pisnega soglasja možno opustiti.

Drug primer so raziskave v katerih bi zbiranje soglasij neposredno vplivalo na raziskovalne rezultate ter onemogočilo preučevanje raziskovalnega vprašanja. Tovrsten primer so študije, ki temeljijo na opazovanju in/ali vodenju socialne situacije, pri katerih bi predhodno zbiranje obveščenega soglasja lahko temeljno spremenilo vedenje posameznikov in njihovo skupinsko interakcijo. Podobno velja za študije, pri katerih raziskovalni načrt temelji na različnih oblikah prevare ali od udeleženca zahteva, da se določenih dražljajev ali vidika raziskovalnega načrta ne zaveda. Kadar tovrstna raziskava za udeleženca ne predstavlja več kot minimalnega tveganja, je iz obveščenega soglasja možno izpustiti kritične vsebine ali ga celo popolnoma izpustiti.

V obeh naštetih primerih je naloga raziskovalca v vlogi predstaviti utemeljene razloge za opustitev pridobitve obveščenega soglasja kot tudi izkazati, da so izpolnjeni vsi ostali potrebni pogoji.

V določenih primerih (npr. ankete javnega mnenja, spletne ankete) je privolitev za sodelovanje izkazana s sprejemom anketarja in začetkom anketiranja (privolitev v telefonsko anketo, sprejem anketarja na dom, reševanje spletne ankete). V teh primerih mora vabilo za sodelovanje vključevati ključne informacije o vsebini raziskovanja, raziskovalcu in raziskovalni instituciji, postopku izbora udeležencev ter postopkih zagotavljanja anonimnosti in zaupnosti. Te informacije je potrebno potencialnemu udeležencu posredovati (pisno ali ustno) pred začetkom zbiranja podatkov. Kot primer dobre prakse, si oglejte vabilo k sodelovanju in pojasnila o ključnih informacijah, kot jih je oblikovala Evropska družboslovna raziskava.

http://www.europeansocialsurvey.org/docs/round7/fieldwork/slovenia/ESS7_letters_to_respondents_SI.pdf

Debriefing (pogovor z udeležencem po intervenciji)

V primeru študij, ki soglasje izpustijo ali spremenijo zaradi zahtev raziskovalnega načrta, je potrebno za udeležence po izvedeni raziskavi izpeljati ustrezen debriefing, v katerem se udeležencem predstavi dejansko naravo preizkušnje, razloge za izpustitev pridobitve soglasja ali prevaro ter pridobi soglasje za uporabo zbranih podatkov. Naloga raziskovalca je v vlogi predstaviti, kdaj in kako bo izpeljan debriefing in pridobitev soglasja za uporabo rezultatov. V primeru, da je debriefing pripravljen tudi v pisni obliki, raziskovalec le-tega priloži vlogi. Kadar pred zbiranjem rezultatov ni bilo zbranega nobenega soglasja, je potrebno soglasje za uporabo rezultatov po zaključku zbiranja podatkov pridobiti v pisni obliki. Kadar je bilo pisno soglasje že zbrano, se po debriefingu pridobi ustno soglasje za uporabo rezultatov, oz. udeležencu omogoči, da iz raziskave izstopi. Postopek mora biti v obeh primerih v vlogi ustrezno predstavljen.

6/Varovanje in zaupnost podatkov

Etična načela narekujejo, da raziskovalci skrbno varujejo zbrane osebne podatke ter zagotavljajo njihovo anonimnost nasproti tretjim osebam. Anonimnost se lahko dodatno zagotavlja tudi z zavezo, da bodo javno predstavljeni le skupinski podatki.

7/ Ocena morebitnih tveganj in koristi sodelovanja

Udeležence je potrebno seznaniti z vsemi možnimi negativnimi vidiki sodelovanja v raziskavi kot tudi načini s pomočjo katerih boste zmanjšali tveganje ali morebitne negativne posledice. Podobno kot morebitna tveganja je udeležencem potrebno ustrezno predstaviti tudi morebitne neposredne in posredne koristi.